

Kedves Zsuzsa!

Az alábbi írás több ponton átdolgozott részlete annak a tanulmánynak, melyet tizenöt éve a Te felkérésedre készítettem. Neked írtam, mint ahogy írom most is, mint a szegénység elleni küzdelem legjelentősebb magyarországi alakjának. De ezen túl is, életed maga egy csodálatos hitvallás. Egészen mélyről jövő elköteleződésed, elméleti tudásod és empirikus felkészültséged példa lehet a ma felnövekvő fiatal társadalomkutatók számára.

Nagyon boldog születésnapot kívánok, és még további 120 szép, termékeny évet!

Szeretettel, Erzsi

Szociálpolitika vagy szegénypolitika

Korunkban nem kerülhető meg a kérdés, vajon van-e az értelmiségnek felelőssége a szegénységgel kapcsolatban?

Nem lenne helyes, ha bármely értelmiségi kötelességeket írna, írhatna elő más értelmiségiek számára. Korunkban az értelmiség minden korábbinál megosztottabb, tagjai a társadalmi hierarchia legkülönbébb szegmenseiben helyezkednek el, a hatalomhoz való viszonyuk is tökéletesen differenciált, egyéni életüket így a legkülönbébb élmények, benyomások övezik, melyekből a legkülönbébb motivációk, késztetések adódnak. Eme posztmodern, az értelmiség számára is széttöredezett világban válik csak igazán nyilvánvalóvá az a régi tétel, hogy nincs – nem lehetséges – értékmentes tudomány, értékmentes értelmiségi szerep. Amellett, hogy nem lenne jó, realitása sincs tehát annak, hogy bárki meghatározhassa „az értelmiség” feladatát, követendő útját.

A továbbható történelmi tradíciók bázisán a mai újkapitalizmus kihívásai ugyanakkor megszülik azt a kritikai értelmiséget, amely tudatosan vállalja a kívülrekedőkkel, a lecsúszókkal, alávetettekkel való szolidaritást. Ez az értelmiség tudatosan szakít tehát az értéksemlégesség ideájával, fő feladatának ezzel összefüggésben sem nem a

médiumok, sem nem a szaktudományok piacaira való „termelést”, hanem a kívülrekesztettek hangjának megszólaltatását tekinti. (Ez nem jelenti azt, hogy elemzéseiben nem törekszik elfogulatlanságra, tudja azonban magáról azt, hogy ő a vizsgált társadalmi folyamatokat elsősorban *adott* társadalmi rétegek, csoportok szemszögéből vizsgálja, tökéletes elfogulatlansága ezért nem valószínű meg.) A kritikai értelmiség köre ma Magyarországon még szűk – de már feltűnik a horizonton egy új, fiatal nemzedék, amely határozottan felelősséget érez a kívülrekesztettekért, szegényekért, és nagyon valószínű, hogy ezen az úton el is fog jutni a kritikai értelmiségi szerep felvállalásához, sőt megújításához is. (A társadalmilag, szociálisan érzékeny fiatal értelmiséget ilyen irányban fogják ösztönözni nemcsak egyéni élettapasztalatai, de a világ szegénységével közösséget vállaló nemzetközi civil társadalmi mozgalmak magatartásmintái is.)

Ugyanakkor a szegénységért akár tudattalanul is felelősséget érző értelmiségiek köre tágabb a kritikai szerepét tudatosan vállaló értelmiség körénél. Szeretnének valamit tenni, de nehezen találják meg ennek útjait, eszközeit. Vannak, akik karitatív tevékenységet is folytatnak.

A segítség, a szolidaritás módját illetően nagy bizonytalanságot, tisztázatlanságot tapasztalok, és

most már nem az egyéni gesztusok mikéntjére, hanem a probléma társadalmi szintű kezelésére gondolok. Ezek kiindulópontja a szegénység természetéről folyó nyílt és főként aktualizált viták elmaradása.

Hagyományosan a szociálpolitika és a szegénypolitika szembeállításaként írható le az a dilemma, amely egyfelől a szegénységnek és más deprivációiknak a többség problémájából való levezetése és kezelése, másfelől mindezen bajok lokális, egyéni problémaként való tételezése és megoldása között feszül. (Az átfogó megközelítési módot nevezem társadalmi, a lokálisat szociális érzékenységnek.)

Számomra Ferge Zsuzsa írásai világítják meg legplasztikusabban a kétfajta attitűd közötti különbséget: Ferge megfogalmazásában a szociálisan érzékeny elit a relatív egyenlőtlenségekkel összefüggő szegénységet nem vagy csak kevésbé érzékeli problémának. Zavaró, kezelendő jelenségnek az abszolút, létfenntartási küszöb alatti szegénységet tekinti. Célja az, hogy ezt elhítse. E törekvéséből következően a szegénység egyéni problémaként jelenik meg. Ebben a megközelítésben a szegénység előfordulásáért való felelősség részben vagy egészben az egyénre hárul. „Ilyenkor nem úgy merül fel a kérdés, hogy nincsen például a gazdaság működésében valami zavar, ami miatt

emelkedik a munkanélküliek száma, hanem úgy, hogy egyesek miért *nem* képesek munkát találni, mások miért *nem hajlandók* munkát vállalni. Nem úgy merül fel a kérdés, hogy nincs-e hiányosság a társadalmi elosztás-újraelosztás elveiben vagy rendszerében, ha számos sokgyerekes családnál vagy idősnél súlyos megélhetési gondok tapasztalható, hanem úgy, hogy nincs-e ezen családok vagy öregek magatartásával valami baj... A segítségre szoruló egyének magatartása ezért ellenőrzésre szorul, és ez szükségképpen vezet a segítségre érdemesek, valamint a segítségre nem méltók, *érdemtelenek* megkülönböztetéséhez...” (125 o.)

A szegénypolitika lényegéből fakadóan elkülönítő, autonómia-korlátozó és egészében negatívan diszkrimináló, gyengíti a társadalmi kohéziót, szolidaritást. Mert élesen elkülöníti egymástól a támogatottakat és a nem támogatottakat, ellenérzéseket, gyakran faji előítéleteket keltve az előzőekkel szemben, elsősorban a már nem támogatott és gazdaságilag legkevésbé erős társadalmi rétegekben. Megítélésem szerint erről (is) szól a Magyarországon erősödő cigányellenesség.

Másfelől a szegénység, a lecsúszás atomizált kezelése erősíti a szegények, lecsúszók atomizálását, gyengítve annak esélyét, hogy valódi szolidaritás alakulhasson ki közöttük.

A probléma kezelésének lehetséges kiindulópontját Ferge Zsuzsa (1998) a következőképpen fogalmazza meg: „A társadalompolitika (szociálpolitika – Sz. E.) hátulütője az lehet, hogy miközben a szegénység ellen sikerrel lép fel, elfeledkezik a szegényekről. A szegénypolitika hátulütője az, hogy miközben a szegényekkel törődik, elfeledkezik a szegénységről, sőt, ezt esetleg tartósítja. Kézenfekvő lenne olyan együttes alkalmazásuk, hogy csak mindkettő előnye érvényesüljön. Ezt roppantul megnehezíti, hogy két ellentétes társadalomszemléletből indulnak ki, így az egyik szinte óhatatlanul kiszorítja a másikat. Arra azonban talán lehetőség van – és valószínűleg erre érdemes törekedni –, hogy a viszony- és rendszerfejlesztő társadalompolitika kiegészüljön egy olyan új szemléletű gyakorlattal, amely a rendszerek által nem kezelt problémákra válaszol, de az állampolgári autonómiákat nem korlátozza” (141 o.)

Végül, de az előzővel szoros összefüggésben meggyőződésem, hogy a szegénység ügyét nyíltan felvállaló kritikai értelmiségnek nem a gazdagok szegények iránti együttérzésének élesztgetése, hanem a Ferge által megfogalmazott társadalmi tagságból következő szociális jogok minél szélesebb körű kiterjesztése melletti folyamatos kiállás az alapvető feladata. A társadalmi

szolidaritás nem leereszkedést, kegyek nyújtását, hanem egyenrangú állampolgárok kölcsönös egymásrautaltságából fakadó attitűdjét, magatartásformáját jelenti. Vagyis a társadalom kötőszövetét.

*

A szegénység alakulása és a globalizációs folyamatok között Magyarországon igen szoros kapcsolat mutatható ki. A magyarországi újkapitalizmus létrejötte nem eredeti tőkefelhalmozás, hanem eredeti tőkeátcsoportosítás révén ment végbe. Lényege: A rendszerváltó Magyarország – és szinte az egész közép-kelet-európai régió – számára a nemzetközi pénzügyi-gazdasági szuperstruktúra sajátos érdekeiből és érdekérvényesítési képességéből adódóan (a nagy rivális összeomlása után eme szuperstruktúra nem volt érdekelt a térség eredeti tőkefelhalmozása számára a helyi elitek által *szabadon felhasználható* forrásokat biztosítani, sőt, abban volt érdekelt, hogy eme országok kényszerhelyzetükben egyoldalúan kinyíljanak a centrum országok tőkebefektetései számára) nem álltak rendelkezésre a kapitalista fejlődés beindításához klasszikusan szükséges erőforrások. Ráadásul a nemzeti termék 1997-ig gyakorlatilag zsugorodott, majd növekedése 2004 után egészen

a legutóbbi évekig leállt. Ezért a gazdasági, politikai és kulturális elitek felhalmozását döntően belső erőforrás- és jövedelem-átcsoportosítás révén lehetett csak biztosítani (és csakis így lehetett előállítani azt az évi 2,5–3,5 milliárd forint profitot [a GDP durván 5–7 százalékát], melyet a hazánkban jelenlévő külföldi működő tőke repatriál). Ennek a folyamatnak a kárvallottjai a szociálliberális kormányzati ciklusok alatt a középrétegek, a Fidesz vezette kormányok időszakában pedig után pedig a társadalom legszegényebb csoportjai voltak (Szalai, 2001, 2014). Bár a szegénység kialakulása már az létezett szocializmus hosszú felbomlási periódusában megkezdődött, a politikai rendszerváltást követően a folyamat jelentősen felgyorsult (Ferge, 2000, 2012). Sőt kialakult egy tartósan reményt vesztett, stabil underclass réteg, mely egyre inkább kívülreked minden társadalmi integrációs mechanizmuson. (Eme réteg kialakulási folyamatát kísérte végig Ladányi János és Szelényi Iván /2002/)

A globalizáció és a lecsúszási folyamatok összefüggése az ehhez kapcsolódó folyamatokat vezérlő elitek kiválasztódási mechanizmusában is tetten érhető. Kutatásaim szerint végül is a nemzetközi gazdasági-pénzügyi szuperstruktúra volt az a hatalmi tényező, mely a legradikálisabb neoliberális fordulatot végrehajtó késő-kádári

technokráciát már a létezett szocializmus bomlásának időszakában mint legjelentősebb társadalmi ellenelit-csoportot kijelölte, majd annak 1994–1998 közötti kormányzása idején radikális döntéseiben motiválta és megerősítette (Szalai, 2001). Ebbeli szerepében eme technokráciát annak életkori okok miatti részleges visszavonulása után – nagyjából a 2000-es évek közepétől – egy általam techno-burzsoáziának nevezett hatalmi csoportosulás (olyan nevek fémjelzik, mint Gyurcsány Ferenc és bajnai Gordon) váltja fel (nekik, szemben elődjeikkel már tekintélyes vagyonuk, vállalkozásaik vannak – de nem akkorák, hogy annak „jogán” válhatnának az elit részévé, ezért politikai csúchatalomra törnek), akik szintén a „szuperstruktúra” kegyeltjei – és elődeikhez hasonlóan az ezzel a helyzettel adekvát szegénypolitikát folytatják. Majd 2010-től a Fidesz vezetésével egy olyan politikai elit kezébe kerül az ország, mely kettős játékot játszik: egyszerre kacérkodik a „szuperstruktúrával” (a szavak szintjén olykor nyílt konfrontációt is hirdet azzal szemben) és a keleti nagyhatalmakkal, elsősorban Oroszországgal (Szalai, 2014).

Taktikai tehetségét Orbán Viktor azonban nem az ország felemelése, hanem csupán saját hatalma stabilizálása érdekében kamatoztatja. Az általa vezetett elit számára a szegények felemelése még kevésbé fontos, mint elődeinek volt. Mostanra

szűnik meg csak igazán az „ingyen ebéd”, ennek jegyében vezetik be a rabszolgamunkával több ponton hasonlatosságot mutató közmunka új rendszerét. Szinte azt mondhatnánk, hogy ma már szegénypolitika sincs.

*,

Ami az egyenlőtlenségeket illeti, minden kutatás – ahogyan azt Ferge Zsuzsa előre látta – azok tendenciaszerű növekedését mutatja. A TÁRKI jelentése szerint a jövedelemeloszlási egyenlőtlenségek az elmúlt 26 évben csak 2003–2007 és a 2012 utáni időszakban mutatnak kismértékű csökkenést (Szívós-Tóth, 2014). A 2003–2007 közötti időszak csökkenése a Medgyessy Péter miniszterelnök fémjelezte rövid intermezzóval, az általa kezdeményezett jóléti rendszerváltással magyarázható: ennek keretében jelentősen megemelték a közalkalmazotti béreket és a szociális juttatásokat. A 2012 utáni csökkenés pedig elsősorban a közmunka intézményének jelentős kiszélesítésével magyarázható.

Mint ahogy azonban Ferge Zsuzsa többször rámutatott, az adatok megbízhatóságához férnek kétségek, többek között azért, mert a jövedelmi egyenlőtlenségek növekedésével a legfelsőbb és legalsóbb szintek jövedelmi értékei már mérhetetlenné vagy csak kevésbé mérhetővé

válnak. (Mind a nagyon gazdagok, mind a nagyon szegények a felmérések számára elérhetetlenné lesznek.)

*

Farkas Zoltán (2015) a következőképpen idézi az Európai Bizottság legújabb országjelentését: „A szegénység továbbra is magas, és a szociális mutatók kevésbé javultak, mint az általános gazdasági és munkaerőpiaci helyzet.” A legsúlyosabb a gyermekek helyzete. „2014-ben a gyerekek 41,5 százalékát fenyegette szegénység vagy társadalmi kirekesztettség, és négyből legalább egy gyereket fenyegetett a szegénység veszélye. A 18 év alatti gyermekek körében a rendkívüli nélkülözés aránya 32,4 százalékkal a második legmagasabb volt az EU-ban.” Kontinentális rekordot tart Magyarország abban a tekintetben is, hogy az álláskeresői járadék csupán három hónap, jóval rövidebb, mint amennyi idő alatt a munkanélküliek újra el tudnak helyezkedni. „A fő szociális juttatás (amelyet jelenleg foglalkoztatás helyettesítő támogatásnak neveznek) névleges szintje 2010 óta 20 százalékkal csökkent, és jelenleg a szegénységi küszöb 33 százalékát éri el.

A nők elhelyezkedését befolyásolja, hogy nincs elég gyermekgondozási intézmény, az

anyaság egyetlen más európai országban sem befolyásolja olyan mértékben a munkaerőpiaci részvételt, mint Magyarországon, „a nők karrierje szaggatottabb és egysíkúbb”, a nemek közötti bérszakadék szintén meghaladja az uniós átlagot.

A legdrámaibb képet az egészségüggyel foglalkozó fejezet mutatja fel. Az országjelentésből egy szegény, fejlődő ország képe bontakozik ki. Az egészségügyre fordított közkiadások aránya az uniós átlag alatt van és tovább csökken, a hálapénz aránya viszont jóval meghaladja azt. A születéskor várható élettartam az egyik legalacsonyabb (férfiak 72,7 év, nők 79,1 év, szemben az uniós átlag 77,8, illetve 83,3 évével). A második vezető korai halálok a rák (az első a szív- és érrendszeri betegségek), a mutató a legrosszabb az EU-ban, körülbelül 33 százalékkal van az uniós átlag felett, és egyre romlik, miközben az uniós helyzet átlagosan javul.

Vagyis a 2008-as válságot követő helyreállítási periódus hozta kismértékű növekedés, nem, vagy csak alig javított a szegények helyzetén – a növekmény nagyobbik részét a Fidesz vezette politikai elit a burzsoázia és más gazdagok számára redisztribuíta. Hogy ebben a helyzetben mi a teendő, annak megfogalmazásában nagy szerepe van és lesz is Ferge Zsuzsának.

Irodalomjegyzék

- Farkas Zoltán (2016): *Egy szegény, fejlődő országnak tűnünk*. hvg.hu, március 7.
- Ferge Zsuzsa (1998): *Fejezetek a magyar szegénypolitika történetéből*. Kávé Kiadó, Budapest.
- Ferge Zsuzsa (2000): *Elszabaduló egyenlőtlenségek*. Hirschler Rezső Szociálpolitikai Egyesület és az ELTE Szociológiai Intézet Szociálpolitika Tanszéke, Budapest.
- Ferge Zsuzsa (2012): *Vágányok és vakvágányok a társadalompolitikában*, L'Harmattan Kiadó, Budapest.
- Ladányi János – Szelényi Iván (2002): *Cigányok és szegények Magyarországon, Romániában és Bulgáriában*. In: Szociológiai Szemle, 4. sz. 72–94. o.
- Szalai Erzsébet (2001): *Gazdasági elit és társadalom a magyarországi újkapitalizmusban*. Aula Kiadó, Budapest.
- Szalai Erzsébet (2002): *Globalizáció, rendszerváltás, szegénység – és az értelmiség felelősége*. In: Szociológiai Szemle, 4. sz.
- Szalai Erzsébet (2014): *Autonómia vagy újkiszolgáltatottság*. Kalligram Kiadó, Budapest.
- Szívós Péter – Tóth István György (szerk.) (2014): *Jól nézünk ki (...?!) Háztartások helyzete a válság után*. TÁRKI Monitorjelentések, 2014.